

Zwód Praw Cesarstwa Rosyjskiego – jego charakter i zakres regulacji

Svod Zakonov of the Russian Empire – Its Character and Scope of the Regulation

The „Svod Zakonov of the Russian Empire” was the first comprehensive codification of law in the Russian Empire. It was developed in the years 1832-1835 by the Codification Commission, led by an outstanding Russian statesman Mikhail M. Speranski. The Svod Zakonov was a special codification based on assumptions different from those adopted by the European legislation, aiming at creating separated, according to the material criterion, complete code sources of law applicable in each field. Its creators rejected the possibility of developing new codes and instead used the Bentham method leading to the creation of the so-called „Code de concordance”, that is, to issue a collection of legislation currently in force, coordinated internally according to the systematic order of individual fields of law and without any changes in its content. Consequently, the „Svod Zakonov of the Russian Empire” was a codification of the applicable legal provisions arranged according to the substantive criterion, covering almost all areas of law in separate volumes. Although it was systematically supplemented, and in subsequent reissues of its individual volumes their content was updated, such editions appeared sporadically and never fully reflected the current legal status in a given field.

Grzegorz Smyk

*doktor habilitowany nauk prawnych
profesor Uniwersytetu
Marii Curie-Skłodowskiej*

ORCID – 0000-0003-0143-4233

e-mail:

grzegorz.smyk@poczta.umcs.lublin.pl

Słowa kluczowe:

Zwód Praw Cesarstwa Rosyjskiego, prawo rosyjskie, kodyfikacja

Key words:

Svod Zakonov, Russian law, codification

<https://doi.org/10.36128/priw.vi42.489>

1. Uwagi ogólne

Wiek Oświecenia otwierał nową epokę w dziejach prawa. Powszechnym dążeniem stało się skodyfikowanie prawa, ujmujące wszystkie jego dziedziny w osobne kodeksy. Dążenie to, wypływające z prawnonaturalnego pragnienia zagwarantowania jednostce jej podstawowych i niezbywalnych praw podmiotowych, znalazło odzwierciedlenie w dziełach naukowych poświęconych zagadnieniom polityki ustawodawczej (*O duchu praw Monteskiusza*)¹ czy też zasadom sztuki legislacyjnej (*O nauce*

1 Charles de Montesquieu, *O duchu praw*, t. I -II, przeł. Tadeusz Żeleński (Boy) (Warszawa: F. Hoesick, 1927).

prawodawstwa” Kajetana Filangieriego)². Cele, jakie przyświecały propagatorom idei skodyfikowania prawa, były różne. Jedni traktowali kodyfikację jako środek do racjonalizacji obowiązujących norm prawnych w celu unifikacji prawa krajowego (widać to wyraźnie w państwach absolutyzmu oświeconego np. w Prusach i Austrii), inni widzieli w niej instrument walki ze starym, feudalnym porządkiem społecznym (Voltaire), ale byli też tacy, jak twórca tego pojęcia Jeremy Bentham, którzy w kodyfikacji widzieli najlepszą możliwość zapewnienia jednostce gwarancji pewności prawa (*Wprowadzenie do zasad moralności i prawodawstwa*)³. Benthamowski program reformy prawodawstwa, oparty na idei skodyfikowania aktualnie obowiązujących norm, zmierzał do stworzenia pełnego zbioru praw (*a complete body of law*), sukcesywnie rozwijanego i uzupełnianego. Idee Benthama, choć powszechnie znane i uznawane w całej prawniczej Europie jako bezdyskusyjne wytyczne legislacyjne, najpełniej zrealizowane zostały w początkach XIX stulecia w jednym z najbardziej konserwatywnych państw europejskich – w Rosji, w postaci Zводу Praw Cesarstwa Rosyjskiego.

Zwód Praw Cesarstwa Rosyjskiego (Swod Zakonow Rossijskoj Imperii) był pierwszą kompleksową, kodyfikacją prawa w Imperium Rosyjskim. Opracowany został w latach 1832-1835 przez Komisję Kodyfikacyjną działającą przy II Oddziale Kancelarii Własnej Jego Cesarskiej Mości przy wiodącym udziale wybitnego rosyjskiego działacza państwowego Michaiła M. Sperskiego⁴. Prace Komisji Kodyfikacyjnej miały dwojaki charakter. Pierwszy, przygotowawczy, polegał na zebraniu całości aktów prawnych prawa rosyjskiego poczynając od 1649, tj. od Sobornogo Ułożenija, aż do 1825 r., tj. śmierci cara Aleksandra I. Jego efektem było 45 tomowe wydawnictwo, zatytułowane Połnoje Sobranije Zakonow Rossijskoj Imperii, czyli Pełny Zbiór Praw Cesarstwa Rosyjskiego, obejmujące w porządku chronologicznym całość prawodawstwa rosyjskiego⁵. Powstanie tego wydawnictwa było zadaniem wymagającym ogromnego nakładu pracy, jeżeli zważyć, że zebrano w sumie ponad 50 tysięcy aktów prawnych, niespójnych i rozproszonych w poszczególnych urzędach i archiwach, gdyż cechą prawodawstwa rosyjskiego tej doby

- 2 Filangieri Kajetan, *Nauka prawodawstwa*, t. I-III, przeł. Wincenty Roch Karczewski (Warszawa: w Drukarni Piotra Dufoura Konsyliarza J. K. Mci Dyrektora Drukarni Korpusu Kadetów, 1791-1793).
- 3 Jeremy Bentham, *Wprowadzenie do zasad moralności i prawodawstwa*, przeł. Bogdan Nawoczyński. Warszawa: PWN, 1958.
- 4 Rolę i znaczenie Michaiła Sperskiego w dziele kodyfikacji prawa rosyjskiego najpełniej przedstawia - jak dotąd - praca Martina Raefa, *Michael Spernsky, statesman of Imperial Russia 1772 - 1839* (Haga: Nijhoff, 1957), passim.
- 5 Połnoje Sobranije Zakonow Rossijskoj Imperii, izdanie pierwoje, t. I-XLV (Sankt Petersburg, 1830).

było stanowienie aktów prawnych zindywidualizowanych, kierowanych bezpośrednio do zainteresowanych adresatów i przy tym nigdzie nierejestrowanych. Pełny Zbiór Praw Cesarstwa Rosyjskiego stał się podstawą drugiego, ostatecznego etapu prac kodyfikacyjnych, który poprzez posortowanie i rewizję zgromadzonego materiału, doprowadził do celu ostatecznego, czyli powstania w latach 1832 – 1835, zbioru praw usystematyzowanego tematycznie, tj. Zводу Praw Cesarstwa Rosyjskiego (Swod Zakonow Rossijskoj Imperii)⁶. W konsekwencji porządkowanie prawa w Rosji zachowało odrębny, narodowy charakter, pozostając poza nurtem kodyfikacyjnym realizowanym równoległe w tym samym czasie w krajach Europy Zachodniej⁷.

Zwód Praw Cesarstwa Rosyjskiego był kodyfikacją szczególną, opartą na założeniach odmiennych od przyjętych w ustawodawstwach europejskich, dążących do stworzenia, wyodrębnionych według kryterium rzeczowego, zupełnych, kodeksowych źródeł prawa obowiązującego w danej dziedzinie. Jego twórcy odrzucili możliwość opracowania nowych kodeksów, a w to miejsce zastosowali benthamowską metodę prowadzącą do stworzenia tzw. Code de concordance, to jest, do wydania zbioru aktualnie obowiązującego ustawodawstwa, skoordynowanego wewnętrznie według kolejności systematycznej poszczególnych dziedzin prawa i bez jakichkolwiek zmian w jego treści⁸. W konsekwencji, Zwód Praw Cesarstwa Rosyjskiego stanowił kodyfikację obowiązujących przepisów prawnych, ułożoną według kryterium rzeczowego, obejmującą w odrębnych tomach niemal wszystkie dziedziny prawa, co upodabniało go do Landrechtu Pruskiego z 1794 r.⁹. Pomimo że był systematycznie uzupełniany, a w kolejnych reedycjach jego poszczególnych tomów następowała aktualizacja ich zawartości, to wydania takie ukazywały się sporadycznie i nigdy nie odzwierciedlały w całości aktualnego stanu prawnego obowiązującego w danej dziedzinie¹⁰.

Wyjątkowość Zводу Praw Cesarstwa Rosyjskiego na tle dzieł kodyfikacyjnych w innych krajach europejskich pierwszej połowy XIX stulecia skłania do wyjaśnienia kilku zagadnień o kluczowym znaczeniu nie tylko dla zrozumienia jego charakteru, ale przede wszystkim jego stosowania w praktyce. Pierwsze dotyczy analizy treści poszczególnych tomów Zводу Praw, ich zawartości i systematyki, co pozwoli na określenie zakresu regulacji

6 Swod Zakonow Rossijskoj Imperii, wydanie 1832-1835, t. I-XV (Sankt Petersburg, 1832-1835).

7 Michaił M Speranskij, *Obozorienije istoriczeskich swiedenij o Swodie Zakonow* (Sankt Petersburg, 1833), 23.

8 A. This, „Digeste de l’empire Russe” *Revue etrangere*, t. XII (1835): 47-53.

9 Ibidem, „Essai sur la redaction des lois” *Revue etrangere*, t. VI (1839): 12-24.

10 Ibidem, „Code – Svod”, *Revue etrangere*, t. VIII (1841): 57-68.

prawnych ujętych w Zwodzie oraz wskazanie na ile kodyfikacja ta zbliżała się do waloru zupełności. Drugie zagadnienie, kluczowe dla stosowania przepisów prawnych zawartych w Zwodzie, odnosi się do zasad wprowadzania i zakresu obowiązywania Zводу na terytorium Imperium, a w szczególności w jego terytoriach autonomicznych lub wyodrębnionych administracyjnie. Trzecim zagadnieniem, zamykającym problematykę stosowania Zводу Praw w praktyce, jest kwestia ogłaszania i wykładni przepisów prawnych zawartych w Zwodzie.

2. Systematyka i zawartość Zводу Praw

Zwód Praw Cesarstwa Rosyjskiego w pierwotnej wersji składał się z 15 tomów, podzielonych na: części, księgi, rozdziały i tytuły. W każdym z nich zamieszczono po kilka oddzielnych praw ogólnych rangi ustawowej, aktualizowanych w kolejnych edycjach aż do końca istnienia monarchii. U podstaw jego systematyki leżało rozróżnienie dwóch kategorii stosunków prawnych w państwie; tj. państwowych i obywatelskich (w rozumieniu praw cywilnych). W rezultacie, w kolejnych tomach Zводу znalazły się przepisy dotyczące ustroju politycznego i administracyjnego Cesarstwa Rosyjskiego (t. I i II), służby państwowej (t. III), obowiązków poddanych wobec państwa i monarchy (t. IV), sprawy gospodarczo-finansowe (t. V-VIII), normy o stanoviej strukturze społecznej (t. IX), właściwe prawo cywilne (t. X) regulacje handlu, kredytu i wytwórczości przemysłowej (t. XI-XIII) oraz ustawodawstwo policyjne (t. XIV) i przepisy prawa karnego (t. XV). Normy zawarte w dwu ostatnich tomach służyły ochronie państwa i obywateli. W drugiej połowie XIX w. dodano do nich tom XVI, regulujący urząd sądów i procedurę sądową oraz przepisy notarialne. W takiej postaci, tj. pełnego wydawnictwa obejmującego wszystkie 15 tomów Zводу Praw, dokonano tylko trzy razy: pierwszy – w latach 1832-1835, drugi – w 1842 r. oraz trzeci – w 1857 r.¹¹ Po trzecim, pełnym wydaniu wszystkich tomów Zводу, zaprzestano tej praktyki i wydawano tylko kolejne redakcje jego pojedynczych tomów. Stan taki utrzymał się już do końca imperialnej Rosji. W rezultacie odtworzenie zawartości Zводу Praw Cesarstwa Rosyjskiego, w całym blisko stuletnim okresie jego obowiązywania, wymaga analizy nie tylko jego trzech pełnych edycji, ale i ich kontynuacji w późniejszych reedycjach poszczególnych tomów.

Tom I Zводу Praw stanowił kodyfikację podstawowych zasad ustrojowych państwa rosyjskiego. W części I zawierał Zbiór Praw Zasadniczych Cesarstwa Rosyjskiego (Swod Osnownych Gosudarstwiennych Zakonow),

11 Swod Zakonow Rossijskoj Imperii, izdanije 1832-1835, t. I-XV (Sankt Petersburg, 1832-1835); Swod Zakonow Rossijskoj Imperii, izdanije 1842, t. I-XV (Sankt Petersburg, 1842); Swod Zakonow Rossijskoj Imperii, izdanije 1857, t. I-XV (Sankt Petersburg, 1857).

określających istotę władzy monarszej, reguły następstwa tronu, status rodziny panującej, a także przepisy dotyczące religii panującej, stanowienia, ogłoszenia i wykładni prawa oraz regulujące zakres władzy administracji centralnej i podporządkowanej¹². W części II obejmował zbiór statutów organizacyjnych władz centralnych (Swod Uczrzedzenij Gosudarstwiennych), tj.: Rady Państwa, Komitetu Ministrów, a następnie Rady Ministrów (w wydaniu z 1906 r.), Senatu Rządzącego, Własnej J. C. M. Kancelarii, Komitetu Syberyjskiej Kolei Żelaznej, Komitetu Służby Cywilnej, oraz: statuty ministerstw, orderów i znaków zasługi¹³. W tej części tomu I w redakcji z 1906 r. znalazły się także organizacja oraz ordynacja wyborcza do Dumy Państwowej¹⁴.

Tom II Zводу Praw obejmował w całości zbiór przepisów dotyczących organizacji administracji terytorialnej Cesarstwa Rosyjskiego (Swod Gubernskich Uczrzedzenij)¹⁵. Jego podstawowy trzon stanowiła Ogólna

- 12 Swod Osnownych Gosudarstwiennych Zakonow, izdaniye 1892, Swod Zakonow, izdaniye 1892, t. I, cz. 1 (Sankt Petersburg, 1892), 1-73, art. 1-179; Swod Osnownych Gosudarstwiennych Zakonow, izdaniye 1906, Swod Zakonow, izdaniye 1912, t. I, cz. 1 (Sankt Petersburg, 1912), 1-24, art. 1-223.
- 13 Uczrzedzenije Gosudarstwiennogo Sowjeta, izdaniye 1892, Swod Zakonow, izdaniye 1892, t. I, cz. II, 1-45, art. 1-192; Uczrzedzenije Gosudarstwiennogo Sowjeta, izdaniye 1906, Swod Zakonow, izdaniye 1912, t. I, cz. II, 29-47, art. 1-124; Uczrzedzenije Komitietu Ministrow, izdaniye 1892, Swod Zakonow, izdaniye 1892, t. I, cz. II, 1-27, art. 1-151; Uczrzedzenije Sowjeta Ministrow, izdaniye 1906, Swod Zakonow, izdaniye 1912, t. I, cz. II, 102-106, art. 1-29; Uczrzedzenije Prawitielstwujuszczago Senata, izdaniye 1892, Swod Zakonow, izdaniye 1892, t. I, cz. II, 1-86, art. 1-331; Uczrzedzenije Kancelarii Jego impieratorskago Wielichestwa, izdaniye 1902, Swod Zakonow, izdaniye 1912, t. I, cz. II, 308, art. 1-30; Uczrzedzenije Komitietu Sibirskoj Zeleznoj Dorogi, izdaniye 1892, Swod Zakonow, izdaniye 1892, t. I, cz. II, 1-3, art. 1-16; Uczrzedzenije Komitietu o Służbie Czinow Graždanskago Wiedomstwa i o Nagradach, izdaniye 1906, Swod Zakonow, izdaniye 1912, t. I, cz. II, 311 – art. 1 – 24; Uczrzedzenija Ministerstw, izdaniye 1892, Swod Zakonow, izdaniye 1892, t. I, cz. II, 1-165, art. 1-1016; Uczrzedzenije ordienow i drugich znakow otlicza, izdaniye 1892, Swod Zakonow, izdaniye 1892, t. I, cz. II, 1-104, art. 1-797.
- 14 Uczrzedzenije Gosudarstwiennoj Dumy, izdaniye 1906, Swod Zakonow, izdaniye 1912, t. I, cz. II, 42-47, art. 1-63; Położenije o wyborach w Gosudarstwiennuju Dumu, izdaniye 1906, Swod Zakonow, izdaniye 1912, t. I, cz. II, 48-98, art. 1-380.
- 15 Swod Gubernskich Uczrzedzenij, izdaniye 1892, Swod Zakonow, izdaniye 1892, t. II, 1-601.

organizacja gubernialna (Obszczeje uczrieźdienie gubernskoje) i zawarte w niej organizacje szczegółowe: zarządu gubernialnego i powiatowego, organów policji (stołecznej w Petersburgu i Moskwie oraz powiatowej i miejskiej), izb skarbowych, zarządów dóbr i lasów państwowych, izb kontroli oraz szlacheckich i miejskich instytucji opiekuńczych¹⁶. Jej uzupełnieniem w redakcji z 1892 r. były Postanowienia o gubernialnych i powiatowych (Położenie o gubernialnych i ujezdnych ziemskich uczrieźdienijach) oraz miejskich organach samorządowych (Gorodowoje położenie)¹⁷.

W dalszych częściach tego tomu znalazły się statuty organizacyjne organów administracji cywilnej tych terytoriów Imperium, które zarządzane były na zasadach szczególnych, oraz Kozaków i ludów koczowniczych (tzw. inorodców). Należały do nich gubernie: kaukaskie, zakaspjskie, turkiestańskie i syberyjskie, oraz okręgi: akmolinski, semipałatyński, semirieczeński, uralski i turgujski. Do tej części tomu II w wydaniu z 1892 r. inkorporowano po raz pierwszy przepisy regulujące organizację: zarządu gubernialnego i powiatowego w Królestwie Polskim z 19 / 31 XII 1866 r. (art. 1-125), straży ziemskiej z tej samej daty (art. 128-151), warszawskiej policji miejskiej z 17 / 29 III 1874 r. (art. 152-158), izb skarbowych z 26 III / 7 IV 1869 r. (art. 159-177), zarządów dóbr i lasów państwowych z 27 X / 8 XI 1884 r. (art. 178-190), izb kontroli z 28 XII 1866 r. / 9 I 1867 r. (art. 191-193) oraz ustroju gmin wiejskich w Królestwie Polskim z 19 II / 2 III 1864 r. (art. 194-313) opublikowane już wcześniej w „Dzienniku Praw”, nadając im łączną nazwę – Organizacja Zarządu Guberni Królestwa Polskiego (Uczrieźdienie Uprawlenija Gubernij Carstwa Polskago)¹⁸.

W tomie III Zводу Praw skodyfikowano przepisy regulujące status prawny urzędników służby cywilnej w Cesarstwie Rosyjskim (Swod Ustawow o Służbie Graždanskoj)¹⁹. Składały się na nie cztery akty rangi ustawowej: Statut o służbie cywilnej z nominacji rządu (Ustaw o służbie graždanskoj po opriedielieniju ot prawitielstwa), Statut o emeryturach i wsparciach jednorazowych (Ustaw o piensjach i jedinowriemiennych posobjach),

-
- 16 Obszczeje uczrieźdienie gubernskoje, izdanie 1892, Swod Zakonow, izdanie 1892, t. II, 1-391, art. 1-1232.
- 17 Położenie o gubernialnych i ujezdnych ziemskich uczrieźdienijach, izdanie 1892, Swod Zakonow, izdanie 1892, t. II, 1-59, art. 1-138; Gorodowoje położenie, izdanie 1892, Swod Zakonow, izdanie 1892, t. II, 1-45, art. 1-154.
- 18 Uczrieźdienie uprawlenija gubernij Carstwa Polskago, izdanie 1892, Swod Zakonow, izdanie 1892, t. II, 1-83, art. 1-313.
- 19 Swod Ustawow o Służbie Graždanskoj, izdanie 1876, Swod Zakonow, izdanie 1876, t. III, Sankt Petersburg 1876, 1-233; Swod Ustawow o Służbie Graždanskoj, izdanie 1896, Swod Zakonow, izdanie 1896, t. III, Sankt Petersburg 1896, 1-324.

Przepisy o szczególnych przywilejach służby cywilnej (Położenije ob osobych priemuszczestwach graždanskoj służby) oraz Statuty kas emerytalnych urzędników zarządu cywilnego (Ustawy emieritalnych kass graždanskago wiadomstwa)²⁰.

Tom IV Zводу Praw obejmował Zbiór Statutów o Powinnościach poddanych cesarza rosyjskiego (Swod Ustawow o Powinnostjach)²¹. Zawarto w nim dwa statuty: o powinności wojskowej (Ustaw o woinskoj powinności) oraz o powinnościach ziemskich (Ustaw o ziemskich powinnostjach)²².

W kolejnym, V tomie Zводу Praw zebrano przepisy o podatkach zwyczajnych, opłatach oraz poborach akcyzowych, tj.: Statut o podatkach bezpośrednich (Ustaw o prjamych nałogach), przepisy o podatku od kapitałów i akcji z 20 V / 1 VI 1885 r., oraz przepisy o podatku od rachunków bieżących z 21 XII 1887 r. / 2 I 1888 r.²³. Ponadto, w tomie tym znalazł się Zbiór Statutów o Opłatach (Swod Ustawow o Poszlinach) w wydaniu z 1893 r., który zawierał Przepisy o opłatach stemplowych (Położenije o gierbowych sborach) oraz Przepisy o opłatach skarbowych z tytułu: potrąceń z płacy urzędników cywilnych, podatku od zwiększonej płacy urzędników, wydawania wyciągów archiwalnych, prowadzenia ksiąg maklerskich i notarialnych,

- 20 Ustaw o służbie graždanskoj po opriedielieniju ot prawitielstawa, izdanije 1876, Swod Zakonow, izdanije 1876, t. III, 1-233, art. 1-812; Ustaw o służbie graždanskoj po opriedielieniju ot prawitielstawa, izdanije 1896, Swod Zakonow, izdanije 1896, t. III, 1-233, art. 1-812; Ustaw o piensjach i jedinowriemiennych posobjach, izdanije 1876, Swod Zakonow, izdanije 1876, t. III, 180-328, art. 1-733; Ustaw o piensjach i jedinowriemiennych posobjach, izdanije 1896, Swod Zakonow, izdanije 1896, t. III, 180-328, art. 1-733; Położenije ob osobych priemuszczestwach graždanskoj służby, izdanije 1876, Swod Zakonow, izdanije 1876, t. III, 330-343, art. 1-57; Położenije ob osobych priemuszczestwach graždanskoj służby, izdanije 1896, Swod Zakonow, izdanije 1896, t. III, 330-343, art. 1-57; Ustawy emieritalnych kass graždanskago wiadomstwa, izdanije 1876, Swod Zakonow, izdanije 1876, t. III, 344-403; Ustawy emieritalnych kass graždanskago wiadomstwa, izdanije 1896, Swod Zakonow, izdanije 1896, t. III, 344-403.
- 21 Swod Ustawow o Powinnostjach, izdanije 1912, Swod Zakonow, izdanije 1912, t. IV, 1-354.
- 22 Ustaw o woinskoj powinności, izdanije 1897, Swod Zakonow, izdanije 1912, t. IV, 1-126, art. 1-504; Ustaw o ziemskich powinnostjach, izdanije 1899, Swod Zakonow, izdanije 1912, t. IV, 129-354, art. 1-833.
- 23 Zdanie Rady Państwa z 20 V / 1 VI 1885 r. przepisy o podatku od kapitałów pieniężnych i akcji, PSZRI 1885, nr 2961, 225-226; zdanie Rady Państwa z 21 XII 1887 r. / 2 I 1888 r. przepisy o podatku od rachunków bieżących, PSZRI 1887, nr 4896, 501-504.

ubezpieczeń od ognia i komunikacyjnych²⁴. Pozostałe przepisy podatkowe zawarto w Zbiorze Statutów o Poborach Akcyzowych (Swod Ustawow ob Akciznych Sborach)²⁵.

W tomie VI Zводу Praw zamieszczono przepisy Statutu celnego (Ustaw tamożiennyj) oraz Taryfy celne (Tamożiennyje taryfy)²⁶.

Tom VII Zводу Praw zawierał przepisy monetarne i górnicze. Statut monetarny (Ustaw monietnyj) obejmował w 61 artykułach przepisy o rosyjskim systemie monetarnym i mennicy państwowej w Sankt Petersburgu²⁷. Natomiast Zbiór Przepisów Górniczych (Swod Uczrieźdienij i Ustawow Gornych) w wydaniu z 1893 r. został skodyfikowany w taki sposób, że albo inkorporował niektóre przepisy ustanowione tylko dla Królestwa Polskiego, jak np. ukaz z 28 IV / 10 V 1892 r. o prywatnym przemyśle górniczym w Królestwie Polskim (art. 334 – 411), albo odsyłał do odrębnych regulacji obowiązujących wyłącznie w Królestwie, jak np. przepisy o skarbowym przemyśle górniczym z 1816 i 1817 r. (art. 819)²⁸.

Tom VIII Zводу Praw w części I obejmował Statuty: Leśny (Ustaw lesnoj), O dochodach z wydzierżawionych majątków skarbowych, Statut o zarządzie majątkami skarbowymi w guberniach zachodnich i nadbałtyckich (Ustaw ob uprawlenij kaziennymi imieninami w zapadnych i pribaltijskich guberniach) oraz Statut o dochodach z wydzierżawionych majątków

24 Swod Ustawow o Poszlinach, wydanie 1893, Swod Zakonow, wydanie 1912, t. V, 153-241, art. 1-403.

25 Swod Ustawow ob Akciznych Sborach, wydanie 1901, Swod Zakonow, wydanie 1912, t. V, 244-246, dodatki do art. 13-31; ukaz z 6 / 18 VI 1894 r. o ustanowieniu monopolu państwa na sprzedaż wyrobów spirytusowych, PSZRI 1894, nr 10766, 404-410, art. 1 – 50.

26 Ustaw tamożiennyj, wydanie 1892, Swod Zakonow, wydanie 1912, t. VI, 1-138, art. 1-1273; Tamożiennyje taryfy, wydanie 1902, Swod Zakonow, wydanie 1912, t. VI, 189-278.

27 Ustaw monietnyj, wydanie 1899, Swod Zakonow, wydanie 1912, t. VII, 1-4, art. 1-61.

28 Swod Uczrieźdienij i Ustawow Gornych, wydanie 1893, Swod Zakonow, wydanie 1912, t. VII, 5-146, art. 1-1285; ukaz z 28 IV / 10 V 1892 r. przepisy o prywatnym przemyśle górniczym w guberniach Królestwa Polskiego, PSZRI 1892, nr 8545, 288-298; post. Namiestnika z 20 II 1816 r. o przemyśle skarbowym górniczym, DPKP, t. 1, 169-176; post. Namiestnika z 6 V 1817 r. o wydobywaniu minerałów i kruszców, DPKP, t. III, 188.

skarbowych (Ustaw o kaziennych obrocnych sborach) zaś w części II – Zbiór Przepisów Rachunkowych (Swod Ustawow Szczietnych)²⁹.

W tomie IX Zводу Praw skodyfikowano Prawo o stanach (Swod Zakonow o Sostojanijach), odnoszące się do statusu prawnego szlachty, duchowieństwa, obywateli miejskich i mieszkańców wsi w Cesarstwie³⁰.

Tom X Zводу Praw, w części I zawierał: Zbiór Praw Cywilnych (Swod Zakonow Graždanskich) oraz Przepisy o dostawach i przedsiębiorstwach skarbowych (Położenie o kaziennych podrjadach i podstawkach), zaś w części II: Prawo o rozgraniczeniach (Swod Zakonow Mieżewych)³¹.

Tom XI w części I obejmował: Statuty wyznań obcych (Ustawy duchownych dzieł innostronnych ispowiedanij) oraz Zbiór Statutów Instytucji Naukowych i Zakładów Szkolnych Ministerstwa Oświaty (Swod Ustawow Uczienych i Ucziebnych Zawiedienij Wiedomstwa Ministerstwa Narodnego Proswieszczenija)³².

Tom XI w części II zawierał przepisy regulujące prawo: kredytowe – Statut kredytowy (Ustaw krieditnyj), wekslowe – Statut wekslowy (Ustaw o wieksielach), handlowe – Statut Handlowy (Ustaw torgowyj), konsularne – Statut konsularny (Ustaw konsulskij), przemysłowe – Statut o przemyśle (Ustaw o promysliennosti), i probiercze – Statut probierczy (Ustaw probirnyj)³³.

29 Ustaw lesnoj, wydanie 1893, Swod Zakonow, wydanie 1912, t. VIII, cz. I, 1-117, art. 1-815; Ustaw o kaziennych obrocnych statjach, wydanie 1893, Swod Zakonow, wydanie 1912, t. VIII, cz. I, 122-145, art. 1-200; Ustaw ob uprawlenij kaziennymi imieninami w zapodnych i probattij-skich guberniach, wydanie 1893, Swod Zakonow, wydanie 1912, t. VIII, cz. I, 148-177, art. 1-103; Swod Ustawow Szczietnych, wydanie 1857, Swod Zakonow, wydanie 1912, t. VIII., cz. II., 1-198, art. 1-394.

30 Swod Zakonow o Sostojanijach, wydanie 1899, Swod Zakonow, wydanie 1912, t. IX, 1-169, art. 1-988.

31 Swod Zakonow Graždanskich, wydanie 1900, Swod Zakonow, wydanie 1912, t. X., cz. I., 1-207, art. 1-2334; Położenije o kaziennych podrijadach i podstawkach, wydanie 1900, Swod Zakonow, wydanie 1912, t. X., cz. I., 209-245, art. 1-242; Swod Zakonow Mieżewych, wydanie 1893, Swod Zakonow, wydanie 1912, t. X., cz. II., 246-364, art. 1-994

32 Ustawy duchownych dzieł innostronnych ispowiedanij, wydanie 1896, Swod Zakonow, wydanie 1912, t. XI, cz. I., 1-156, art. 1-1702; Swod ustawow uczenych i uczebnych zawiedienij wiedomstwa ministerstwa narodnego proswieszczenija, wydanie 1893, Swod Zakonow, wydanie 1912, t. XI., cz. I., 1-449, art. 1-3883.

33 Ustaw krieditnyj, wydanie 1893, Swod Zakonow, wydanie 1912, t. XI., cz. II., 738-922, art. 1-135; Ustaw o wieksielach, wydanie 1903, Swod

W tomie XII Zводу Praw w części I zawarto: Zbiór Organizacji i Statutów Dróg Komunikacji (Swod Учреждений и Уставов о Путей Сообщения) Statut rosyjskich kolei żelaznych (Ustaw rossijskich železnych dorog), oraz Statuty: Pocztowy (Ustaw pocztowyj), Telegraficzny (Ustaw tielegrafnyj), Budowlany (Ustaw stroitielnyj), a także Przepisy o wzajemnych ubezpieczeniach od ognia (Położenije o wzaimnom strachowaniju), a w części II: Statut o rolnictwie, oraz Przepisy o najmie robót wiejskich i o przemyśle traktiernym. Pozostałe regulacje zawarte w tym tomie Zводу Praw to: Statut gospodarstwa wiejskiego (Ustaw sielskago choziajstwa), Przepisy o najmie robót wiejskich (Położenije o najmie na sielskija raboty)³⁴.

Tom XIII Zводу Praw obejmował: Statut o zabezpieczeniu środków żywności (Ustaw o obiezpечenij narodnago prodowolstwija), Statut o dobroczynności (Ustaw o obščestwiennom prizrienij) oraz Statut lekarski (Ustaw wraczebnyj)³⁵.

Zakonow, izdanije 1912, t. XI, cz. II, 951-962, art. 1-126; Ustaw torgowyj, izdanije 1903, Swod Zakonow, izdanije 1912, t. XI, cz. II., 965-1162, art. 1-855; Ustaw konsulskij, izdanije 1903, Swod Zakonow, izdanije 1912, t. XI, cz. II., 1163-1190, art. 1-190; Ustaw o promyszliennosti, izdanije 1893, Swod Zakonow, izdanije 1912, t. XI, cz. II., 1191-1250, art. 1-488; Ustaw probirnyj, izdanije 1882, Swod zakonow, izdanije 1912, 1-112, art. 1-555.

- 34 Swod Учреждений и Уставов о Путей Сообщения, izdanije 1857, Swod Zakonow, izdanije 1912, t. XII, cz. I., 1-82, art. 1-895; Ustaw rossijskich železnych dorog, izdanije 1886, Swod Zakonow, izdanije 1912, t. XII., cz. I., 142-177, art. 1-187; Ustaw pocztowyj, izdanije 1857, Swod Zakonow, izdanije 1892, t. XII., cz. I., 179-190, art. 1-116; Ustaw tielegrafnyj, izdanije 1876, Swod Zakonow, izdanije 1892, t. XII., cz. I., 191-206, art. 1-186; Ustaw stroitielnyj, izdanije 1900, Swod Zakonow, izdanije 1912, t. XII., cz. I., 208-239, art. 1-242; Położenije o wzaimnom strachowaniju, izdanije 1886, Swod Zakonow, izdanije 1912, t. XII., cz. I., 243-303, art. 1-634; Ustaw sielskago choziajstwa, izdanije 1903, Swod Zakonow, izdanije 1912, t. XII., cz. II., 304-473, art. 1-222; Położenije o najmie na sielskija raboty, izdanije 1902, Swod Zakonow, izdanije 1912, t. XII., cz. II., 474 -484, art. 1-104; Położenije o traktiernom promysle, izdanije 1902, Swod Zakonow, izdanije 1912, t. XII., cz. II., 485-489, art. 1-57.
- 35 Ustaw o obiezpечenij narodnago prodowolstwija, izdanije 1892, Swod Zakonow, izdanije 1912, t. XIII, 1-80, art. 1-364; Ustaw obščestwiennom prizrienij, izdanije 1892, Swod Zakonow, izdanije 1912, t. XIII, 81-160, art. 1-588; Ustaw wraczebnyj, izdanije 1892, Swod Zakonow, izdanije 1912, t. XIII, 176-346, art. 1-1231.

Tom XIV Zводу Praw zawierał: prawo paszportowe – Statut o paszportach (Ustaw o paszportach), przepisy o dowodach na zamieszkanie – Prawo o dowodach na zamieszkanie (Prawa o widach na żitelstwo), o cenzurze i prasie – Statut o cenzurze i prasie (Ustaw o cenzurze i pieczati), statut o zapobieganiu przestępczości (Ustaw o priedupriedzenij i priesieczenij priestuplenij’), oraz o uwięzionych – Statut o aresztantach (Ustaw o sodierzaszczichsja pod strażuje) i zesłanych (Ustaw o ssylnych’)³⁶.

Tom XV Zводу Praw stanowił kodyfikację prawa karnego, na którą składały się: Kodeks Karny (Ułożenije o nakazanijach ugołownych i isprawiitelnych), w redakcji z 1845, 1866 i 1885 r. oraz Statut o karach wymierzanych przez sędziów pokoju (Ustaw o nakazanijach nałagajemych mirowymi sudjami), w wydaniu z 1885 r.³⁷.

Ostatni, XVI tom Zводу Praw zawierał Prawo o Ustroju Sądów (Uczrieźdzenije Sudiebnych Ustanowlenij), w tym i Organizację Instytucji Sądowych w Królestwie Polskim (Uczrieźdzenije sudiebnych ustanowlenij w guberniach Warszawskiego Sudiebniego Okruga) – art. 462 – 555), kodeksy: Postępowania cywilnego (Ustaw graždanskago sudoproizwodstwa) i Postępowania karnego (Ustaw ugołownago sudoproizwodstwa) z 20 XI / 2 XII 1864 r. oraz Przepisy notarialne (Położenije o notarialnoj czasti) z 14 / 26 IV 1866 r.³⁸.

36 Ustaw o paszportach, wydanie 1857, Swod Zakonow, wydanie 1857, t. XIV, 3-67, art. 1-186; Ustaw o paszportach, wydanie 1903, Swod Zakonow, wydanie 1912, t. XIV, 1-64, art. 1-244; Prawa o widach na żitelstwo, wydanie 1895, Swod Zakonow, wydanie 1912, t. XIV, 64-82, art. 1-64; Ustaw o cenzurze i pieczami, wydanie 1857, Swod Zakonow, wydanie 1857, t. XIV, 69-125, art. 1-74; Ustaw o cenzurze i pieczami, wydanie 1890, swod Zakonow, wydanie 1912, t. XIV, 65-94, art. 1-302; Ustaw o priedupriedzenij i priesieczenij priestuplenij, wydanie 1890, Swod Zakonow, wydanie 1912, t. XIV, 97-144, art. 1-310; Ustaw o sodierzaszczichsja pod strażuju, wydanie 1890, Swod Zakonow, wydanie 1912, t. XIV, 148-222, art. 1-439; Ustaw o ssylnych, wydanie 1890, Swod Zakonow, wydanie 1912, 228-261, art. 1-280.

37 Ułożenije o nakazanijach ugołownych i isprawiitelnych, wydanie 1885, Swod Zakonow, wydanie 1912, t. XV, 1-200, art. 1-1711; Ustaw o nakazanijach nałagajemych mirowymi sudjami, wydanie 1885, Swod Zakonow, wydanie 1912, t. XV, 1-31, art. 1-181.

38 Uczrieźdzenije sudiebnych ustanowlenij w guberniach Warszawskiego Sudiebniego Okruga, Uczrieźdzenije Sudiebnych Ustanowlenij, wydanie 1892, Swod Zakonow, wydanie 1912, t. XVI, 1-112, art. 1-555; Ustaw graždanskago sudoproizwodstwa, wydanie 1892, Swod Zakonow, wydanie 1912, t. XVI, 113-323, art. 1-1541; Ustaw ugołownago sudoproizwodstwa, wydanie 1892, Swod Zakonow, wydanie 1912, t. XVI,

3. Zasady wprowadzania i zakres obowiązywania Zводу Praw

Wbrew powszechnemu przekonaniu Zwód Praw nigdy nie doprowadził do unifikacji prawa wewnątrz Imperium i nigdy nie zyskał waloru wyłączności zwartych w nim regulacji. Specyfiką ustroju państwa rosyjskiego było to, że tolerował on partykularyzm i różnorodność źródeł prawa terytorialnego, tzw. okrain, czyli terytoriów przyłączonych do Rosji i pozostających poza centralnymi guberniami tzw. wielkorosyjskimi. W konsekwencji konieczne było określenie zasad wprowadzania nowego prawa w poszczególnych częściach Imperium. W tej kwestii, Prawa Zasadnicze przyznawały prymat prawu terytorialnemu w stosunku do prawodawstwa ogólnorosyjskiego i wymagały, aby każda zmiana lub uchylenie prawa miejscowego przez nową regulację ogólną zawierały wyraźne zaznaczenie zakresu takiej zmiany lub uchylenia³⁹.

Zasady te miały fundamentalne znaczenie dla określenia zakresu mocy wiążącej prawodawstwa rosyjskiego na poszczególnych terytoriach Cesarstwa. W praktyce, wątpliwości te starano się rozstrzygać, kierując się następującymi regułami wynikającymi z postanowień rosyjskich Praw Zasadniczych:

1. Prawo obowiązujące na danym terytorium zachowuje swoją moc wiążącą do czasu wyraźnego uchylenia, bez względu na regulacje przyjęte w tym samym przedmiocie na pozostałych obszarach Cesarstwa Rosyjskiego.
2. Nowe przepisy prawne wprowadzone na danym terytorium obowiązują jedynie na przyszłość, chyba że w ich postanowieniach zaznaczono wyraźnie, że odnoszą swój skutek także do stanów faktycznych powstałych w okresie wcześniejszym, lub że stanowią tylko potwierdzenie lub wyjaśnienie prawa obowiązującego
3. Jeżeli na danym terytorium obowiązywało prawo opatrzone własnoręcznym podpisem monarszym, to jego uchylenie lub zmiana mogły nastąpić tylko na podstawie aktu prawnego wydanego w tej samej formie, tj. podpisanego aktu cesarskiego. Żaden ukaz bez podpisu monarchy

367-523, art. 1-1487; Położenije o notarialnoj czasti, izdanije 1892, Swod Zakonow, izdanije 1912, t. XVI., 325-365, art. 1-377.

- 39 „Prawa specjalne uchwalone dla konkretnej guberni lub dla konkretnej grupy osób nie mogą być uchylone przez nowe prawo ogólne, jeżeli w nowym prawie uchylenie takie nie zostało wyraźnie określone. Dotyczy to również przywilejów osobistych”, Osnownyje Zakony, izdanije 1832, 30, art. 79; Osnownyje Zakony, izdanije 1892, 20, art. 79. „Prawa, w szczególności wydane dla konkretnej miejscowości lub grupy ludności, nie są uchylane przez nowe prawa ogólne, jeżeli takie uchylenie nie jest w niej przewidziane”, Osnownyje Zakony, izdanije 1906, 7, art. 88.

- ani żaden ustny rozkaz cesarski nie uchylały mocy obowiązującej dotychczasowego prawa.
4. Wszelkie zmiany lub uchylenie prawa obowiązującego na danym terytorium mogły nastąpić tylko z zachowaniem trybu legislacyjnego w jakim zostało wydane.
 5. Przepisy ogólne lub szczegółowe, wydane z zastrzeżeniem, że są obowiązujące dla danego terytorium, nie tracą mocy obowiązującej w sytuacji wprowadzenia późniejszej regulacji ogólnorosyjskiej, jeżeli nie zastrzeżono w niej, że obowiązują także na tym terytorium i uchylają w pełnym lub częściowym zakresie regulacje dotychczasowe. Jeżeli nowe prawo nie zawierało takiej wzmianki, to jego stosowanie na terenie danego terytorium było sprzeczne z postanowieniami rosyjskich Ustaw Zasadniczych.
 6. Jeżeli nowe przepisy prawne odnosiły się do instytucji lub praw funkcjonujących tylko na danym terytorium, a były odmienne od przepisów ogólnorosyjskich, to zachowywały one nadal moc obowiązującą bez względu na to, czy zawarto w nich zastrzeżenie, że obowiązują także na tym terytorium, czy też zastrzeżenie takie pominięto. W takich wypadkach nowe regulacje obowiązywały na danym terytorium jedynie pod warunkiem zachowania form i trybu legislacyjnego przewidzianych w Ustawach Zasadniczych.
 7. Jeżeli nowe prawo dotyczyło instytucji i praw nie istniejących na danym terytorium, to nie zyskiwało mocy obowiązującej nawet wówczas, gdy nie było w nim o tym żadnej wzmianki.

Analizując powyższe zasady w konfrontacji źródeł prawa ogólnorosyjskiego z prawodawstwem partykularnym obowiązującym w „okrainach” Cesarstwa, takich jak: Królestwo Polskie, Wielkie Księstwo Finlandzkie, gubernie Kraju Zachodniego oraz gubernie „małoruskie” czy też syberyjskie, należy zauważyć, że wbrew powszechnemu oczekiwaniu zakres ustawodawstwa ogólnorosyjskiego zawartego w Zwodzie Praw miał w nich ograniczoną moc obowiązującą. Z ponad osiemdziesięciu aktów normatywnych o charakterze ustawowym, zebranych do początku XX w. w poszczególnych tomach Zводу Praw, pełną moc obowiązującą zyskało w nich jedynie niewiele ponad dwadzieścia. W zdecydowanej większości były to przepisy określające ustrój polityczny i organizację administracji centralnej Cesarstwa Rosyjskiego, zawarte w I tomie, ustawodawstwo policyjne uregulowane w tomie XIV, przepisy prawa karnego ujęte w tomie XV oraz organizacja wymiaru sprawiedliwości i procedura sądowa zawarte w tomie XVI. Natomiast nie zostały wprowadzone w nich przepisy regulujące całe gałęzie prawa obowiązującego w Cesarstwie, takie jak prawo stanowe, cywilne i handlowe, zawarte w tomach IX, X i XI. W pozostałych tomach Zводу Praw w wydaniach po 1892 r. nastąpiła albo unifikacja wybranych dziedzin prawa obowiązującego

w poszczególnych „okrainach” i Cesarstwie, jak np. przepisy o służbie wojskowej, cenzurze czy poczcie, albo pełna albo częściowa inkorporacja prawa terytorialnego do sytemu prawa ogólnorosyjskiego, jak np. przepisy o miejscowym zarządzie administracyjnym, prawo podatkowe, regulacje dotyczące wytwórczości, przemysłu i handlu czy też prawo budowlane. W szeregu wypadków regulacje ogólnorosyjskie, zawarte w poszczególnych tomach Zводу Praw, miały moc ewentualną lub posiłkową, jak przepisy emerytalne urzędników służby cywilnej lub ogólna organizacja guberni. Poza Zwodem Praw pozostały regulacje całych dziedzin prawa administracyjnego, obowiązującego nadal w poszczególnych terytoriach, takich jak np. ustrój samorządu gminnego, ubezpieczenia, gospodarka leśna, przepisy o powinnościach osobistych i rzeczowych na rzecz państwa czy też prawo żywnościowe. Jak można przypuszczać, taki stan rzeczy był wynikiem zarówno niekonsekwencji władz rosyjskich w likwidacji odrębności prawno-ustrojowych „okrain”, jak i wysokimi kosztami wprowadzania nowego stanu prawnego. Nie bez znaczenia były też trudne do przełamania – nawet dla absolutnego państwa policyjnego – zasadnicze różnice w stosunkach społecznych, gospodarczych i prawnych, występujące pomiędzy poszczególnymi „okrainami”, zróżnicowanymi tak jak postfeudalne Królestwo Polskie, feudalno-stanowe gubernie „wielkoruskie” czy też ustrój plemion koczowniczych tzw. Innorodców na Syberii.

W praktyce ustalenie zakresu mocy obowiązującej prawa rosyjskiego w poszczególnych terytoriach Imperium – przyjmując założenie, że powyższe reguły były przestrzegane – nie jest zadaniem łatwym. Trudności te wynikają z faktu, że pomimo deklarowanej polityki unifikacyjnej wobec całego terytorium Cesarstwa Rosyjskiego, obejmującej także i jego prawodawstwo, rzeczywiste działania władz carskich w tym zakresie zmierzały nie tyle do likwidacji prawa obowiązującego dotychczas w poszczególnych „okrainach”, ile do jego inkorporacji i usystematyzowania w porządku kodyfikacyjnym przyjętym w Zwodzie Praw Cesarstwa Rosyjskiego, a tym samym do zatarcia jego odrębności w stosunku do prawodawstwa ogólnorosyjskiego⁴⁰. Potwierdza to treść i ogólny sens zdania Rady Państwa z 5 / 17 XI 1885 r., określającego szczegółowe zasady kodyfikowania prawa w Zwodzie Praw, które nakazało wprowadzić do kolejnych jego edycji: „(...) te z praw obowiązujących w guberniach Królestwa Polskiego, przez które na rzeczzone dzielnice państwa rosyjskiego została rozciągnięta moc obowiązująca praw ogólnych Cesarstwa (...)”, zastrzegając przy tym, aby: „(...) prawa dotychczasowe, które zachowały swą moc obowiązującą w poszczególnych terytoriach Imperium, były

40 W manifestcie Mikołaja I z 31 I / 12 II 1833 r. o wydawaniu Zводу Praw Cesarstwa Rosyjskiego, wyraźnie postanowiono, że: „(...) celem wydania Zводу Praw jest uporządkowanie a nie zmiana obowiązującego prawodawstwa”, PSZRI 1833, nr 5947, 68-69, art. 4.

umieszczane w miarę możliwości w dodatkach do właściwych praw i urzędzeń ogólnych⁴¹.

W rzeczywistości, w poszczególnych tomach Zводу Praw wydawanych po 1885 r. zamierzenie to zrealizowane zostało dość niekonsekwentnie. W jednych przypadkach, gdy moc danego prawa ogólnorosyjskiego rozciągnięta została na gubernie inne niż „wielkorosyjskie”, ale z pewnymi zmianami, organy kodyfikacyjne zamieszczały pełny tekst nowego prawa, a następnie dołączały do niego przepisy obowiązujące w tym zakresie w tych guberniach, zastrzegając wyraźnie, że nowe prawo obowiązuje tu ze zmianami. W innych, zebrano przepisy z danej dziedziny, obowiązujące wyłącznie w wymienionych guberniach, a następnie dołączono je do przepisów obowiązujących w Cesarstwie – najczęściej jako ich oddzielny rozdział – nie wzmiankując jednak, czy przepisy ogólnorosyjskie mają moc obowiązującą w tych guberniach, czy też nie. Z kolei w innych jeszcze tomach Zводу Praw zaniechano skodyfikowania praw obowiązujących w poszczególnych „okrainach”, dodając uwagę, że w ich guberniach zachowują moc inne przepisy niż w Cesarstwie, jednakże bez wskazania jakie. Niektóre znów części Zводу Praw, obejmując kodyfikację przepisów obowiązujących w Cesarstwie, nie zawierały żadnej wzmianki o tym, że w danych guberniach „okrainnych” obowiązują odmienne regulacje. Odnaleźć można też i takie przypadki, gdy pewne prawa obowiązujące w Cesarstwie nigdy nie zostały wprowadzone w całości na danym terytorium, ale dokonnane w nich w z biegiem lat zmiany poszczególnych przepisów (prodołżenia i prilożenia) rozciągnięte zostały na ich obszar.

4. Ogłaszanie i wykładnia aktów prawnych zawartych w Zwodzie Praw

Zgodnie z postanowieniami rosyjskich Praw Zasadniczych we wszystkich ich redakcjach każde prawo obowiązujące zachowywało swoją moc do czasu uchylecia go we właściwej formie i trybie prawodawczym. Ze względu na fakt, że do 1906 r. jedynym prawodawcą był cesarz, wszystkie akty prawne rangi ogólnej (ustawowej) mogły być uchylone jedynie aktem władzy najwyższej, przy czym wszystkie ukazy cesarskie opatrzone własnoręcznym podpisem monarchy nie mogły być uchylone lub zmienione ukazem ogłoszonym ustnie. Dokonane w ten sposób zmiany lub uchylenie dotychczas obowiązujących przepisów prawnych, oraz zastąpienie ich nowymi regulacjami, miały w zasadzie odnosić swój skutek jedynie na przyszłość. Jednakże prawodawstwo rosyjskie nie było w tej kwestii jednoznaczne, gdyż dopuszczało moc wsteczną nowego prawa nie tylko, gdy zaznaczono w jego treści, że stanowi potwierdzenie lub wyjaśnienie obowiązującej wcześniej regulacji, ale także, gdy taka była wola prawodawcy. W takim stanie rzeczy podstawowe znaczenie miał sposób ogłaszania i wykładni nowych aktów prawnych.

41 Zdanie Rady Państwa z 5 / 17 XI 1885 r. o porządku kodyfikacji w Zwodzie Praw Cesarstwa Rosyjskiego, PSZRI 1885, nr 3261.

Od czasów Piotra I obowiązek ogłaszania i nadzoru nad wykonaniem praw w Cesarstwie Rosyjskim, należał do Senatu Rządzącego. W tym celu, każdy nowy akt prawny, po otrzymaniu sankcji cesarskiej, miał być przekazywany Departamentowi I Senatu, który kontrolował, czy został on wydany we właściwym trybie prawodawczym oraz decydował, czy ma on być opublikowany i komu należy przesłać jego tekst. Reguły te odnosiły się zarówno do ukazów imiennych, jak i wszystkich pozostałych aktów wydawanych w trybie administracji centralnej. Jednakże, aż do początku XIX w. nie istniały jasne zasady określające sposób w jakim miał on tego dokonywać. Początkowo teksty nowych aktów prawnych drukowane były w drukarni Senatu w znacznej ilości, a następnie przesyłane zainteresowanym urzędom i osobom, zaś władze gubernialne obowiązane były ogłosić ich treść w taki sposób, aby dotarła ona do wiadomości publicznej⁴². Tej praktyki, uznanej za nadmiernie kosztowną, zakazał ukaz z 16 / 28 II 1838 r., według którego, tylko zamieszczenie nowego aktu prawnego w jednym z wydawnictw rządowych poczytywane było za równoznaczne z jego ogłoszeniem⁴³.

Pierwszym wydawnictwem urzędowym, które w zamyśle władz carskich spełniać miało rolę organu publikacyjnego, był – wspomniany już wcześniej – Pełny Zbiór Praw Cesarstwa Rosyjskiego (Połnoje Sobranije Zakonow Rossijskoj Imperii). Stanowił on próbę uporządkowania całego rosyjskiego systemu prawnego, obejmującego w układzie chronologicznym, obowiązujące akty normatywne wydane od czasu Sobornogo Ułożenija z 1649 r. Od 1830 r. zamieszczane w nim były wszystkie nowe akty prawne wydawane w trybie administracji centralnej, jak ukazy cesarskie, zdania Rady Państwa czy uchwały Komitetu Ministrów kierowane przez Senat do publikacji. Łącznie do 1917 r. ukazały się 133 tomy tego wydawnictwa w trzech zamkniętych seriach, przy czym każdy tom zawierał przepisy z jednego roku⁴⁴.

42 W praktyce stosowano się do art. 99 Sudiebnika z 1550 r., według którego ogłaszanie nowych praw w Rosji następowało przez odczytanie ich treści na rynkach, targach i w cerkwiach. W tym celu, Senat przysyłał zainteresowanym władzom teksty nowych aktów prawnych w odręcznych odpisach. W konsekwencji, znaczna część obowiązujących przepisów administracyjnych z tej epoki albo nie ukazywała się drukiem albo nie została ogłoszona w inny sposób, Stanisław Libicki, *O wydawaniu praw i ustroju instytucji prawodawczych rosyjskich* (Warszawa: w Drukarni Noskowskiego, 1890), 10.

43 Ukaz z 16 / 28 II 1838 r. o zasadach ogłaszania praw w Cesarstwie Rosyjskim, PSZRI 1838, nr 10978, 115, art. 1.

44 Połnoje Sobranije Zakonow Rossijskoj Imperii izdanije pierwoje, t. 1-45, Sankt Petersburg 1830; Połnoje Sobranije Zakonow Rossijskoj Imperii izdanije wtoroje, t. 1-55, Sankt Petersburg 1830-1884; Połnoje Sobranije

Pierwszym nowoczesnym organem publikacji aktów administracyjnych w Cesarstwie Rosyjskim stał się, wprowadzony z dniem 1 / 13 I 1863 r., Zbiór Postanowień i Rozporządzeń Rządu (Sobranije Uzakonienij i Riasporiażenij Prawitelstwa), wydawany jako dodatek do Wiadomości Senackich (Sienackije Wiedomosti). Ogłaszano w nim wszystkie akty prawne skierowane do publikacji przez Senat Rządzący, które później zamieszczane były w kolejnych edycjach Pełnego Zbioru Praw. W odróżnieniu od Pełnego Zbioru Praw i Zwodu Praw jego zeszyty ukazywały się na bieżąco w cyklu cotygodniowym i były przesyłane do wszystkich władz administracyjnych w Imperium.

W guberniach, ogłaszanie nowych przepisów prawnych należało do kompetencji rządów gubernialnych. Jednakże obowiązujące w tej mierze przepisy pozostawiały rządům gubernialnym dość dużą swobodę. Obowiązek wydrukowania tekstów nowego prawa i ich ogłoszenie w miejscach publicznych wymagany był jedynie w odniesieniu do manifestów cesarskich i ukazów najwyższych, w których zastrzeżono, że „ogłasza się je do powszechnej wiadomości”. W pozostałych przypadkach to od decyzji poszczególnych rządów gubernialnych zależało, czy nowe prawo zostanie wydrukowane w Wiadomościach Gubernialnych i w ten sposób podane do wiadomości publicznej, czy też nie. Tym niemniej, każdy rząd gubernialny miał obowiązek przesłać tekst nowego prawa podległym sobie urządům na terenie guberni. W tym celu rządy gubernialne zobowiązane były do prenumeraty Wiadomości Senackich wraz z Sobranijem Uzakonienij i Riasporiażenij Prawitelstwa. Natomiast postanowienia generał-gubernatorów i gubernatorów miały być ogłaszane trzykrotnie w miejscowych dziennikach urzędowych i przez miesiąc wywieszane w widocznych miejscach publicznych⁴⁵.

Największą słabością przyjętego w Cesarstwie sposobu ogłaszania aktów prawnych był brak pewności co do daty początkowej ich obowiązywania. Tylko nieliczne akty prawne zawierały wskazanie takiej daty. W pozostałych przypadkach prawodawstwo rosyjskie stanowiło, że każde nowe prawo nabiera mocy obowiązującej nie wcześniej niż od dnia jego ogłoszenia, wskazując jednocześnie, że dniem tym może być najwcześniej dzień otrzymania tekstu nowego prawa przez urząd, do kompetencji którego należy jego wykonanie⁴⁶.

Zakonow Rossijskoj Imperii izdanije trietije, t. 1-33, Sankt Petersburg 1885-1916.

- 45 „Ogłoszenie nowego prawa w guberni należy do obowiązku Rządu Gubernialnego. Jest ono ogłaszane bez żadnych skrótów a tym bardziej bez żadnych zmian”, *Osnownyje Zakony*, izdanije 1832, 23, art. 58; *Osnownyje Zakony* 1892, izdanije 1892, 15, art. 58.
- 46 „Nowe prawo nabiera mocy wiążącej nie wcześniej niż od dnia jego ogłoszenia. W urzędach każde nowe prawo nabiera mocy obowiązującej i powinno być stosowane w konkretnych sprawach nie wcześniej niż od

Prawo interpretacji przepisów prawnych oraz stwierdzanie luk i sprzeczności w obowiązującym systemie prawnym należało do uprawnień Senatu Rządzącego i monarchy. Z inicjatywą w takich sprawach mogły wystąpić wszystkie władze administracyjne, jeżeli w ich przekonaniu przed lub po publikacji aktu prawnego zachodziły istotne wątpliwości co do zakresu obowiązywania i skutków jego postanowień lub gdy wskazywały na brak regulacji w przedmiocie należącym do ich kompetencji.

Jeżeli wątpliwości dotyczyły rzeczywistego znaczenia aktu prawnego wydanego bezpośrednio przez monarchę, prawo wyjaśnienia jego właściwego sensu przybierało postać wykładni autentycznej, realizowanej na podstawie ustnego polecenia cesarza, w formie Ukazu Najwyższego do Senatu Rządzącego. W pozostałych przypadkach wnioski o wykładnię kierowany był bezpośrednio do Senatu.

Podobnie, jeżeli po zapoznaniu się z treścią nowego aktu prawnego władze administracyjne, do których został skierowany, doszły do przekonania, że jest ono niedostosowane (nieudobnoje) do warunków w jakich ma być wykonane, to miały prawo wystąpić do Senatu Rządzącego z wnioskiem o potwierdzenie jego mocy obowiązującej. Jeżeli Senat podzielał zaistniałe wątpliwości, to zwracał się bezpośrednio do cesarza o ostateczne rozstrzygnięcie tej kwestii.

Bibliografia

- Bentham Jeremy, *Wprowadzenie do zasad moralności i prawodawstwa*, przeł. Bogdan Nawoczyński. Warszawa: PWN, 1958
- Filangieri Kaietan, *Nauka prawodactwa*, t. I-III, przeł. Wincenty Roch Karczewski. Warszawa: w Drukarni Piotra Dufoura Konsyliarza J. K. Mci Dyrektora Drukarni Korpusu Kadetów, 1791-1793.
- Libicki Stanisław, *O wydawaniu praw i ustroju instytucji prawodawczych rosyjskich*. Warszawa: w Drukarni Noskowskiego, 1890.
- de Montesquieu Charles, *O duchu praw*, t. I -II, przeł. Tadeusz Żeleński (Boy). Warszawa: F. Hoesick, 1927.

dnia jego otrzymania przez ten urząd, do którego kompetencji należy wykonanie tego prawa”, Osnownyje Zakony, wydanie 1832, 23-24, art. 59; Osnownyje Zakony, wydanie 1892, 15, art. 59; „Po ogłoszeniu ustawa nabiera mocy prawnej od dnia określonego w samej ustawie, w przypadku zaś braku takiego terminu – od dnia otrzymania przez dany urząd egzemplarza Wiadomości Senackich, w którym została wydrukowana. W samej nowowydanej ustawie może być wskazane skierowanie jej do wykonania – przed jej ogłoszeniem – za pośrednictwem telegrafu lub umyślnych posłańców”, Osnownyje Zakony, wydanie 1906, 7, art. 93.

- Połnoje Sobranije Zakonow Rossijskoj Imperii, izdanije pierwoje, t. I- XLV. Sankt Petersburg 1830.
- Raef Marc, *Michael Spernsky, statesman of Imperial Russia 1772-1839*. Haga: Nijhoff, 1957.
- Speranskij Michaił M., *Obozorienije istoriczeskich swiedenij o Swodie Zakonow*. Sankt Petersburg 1833.
- Swod Zakonow Rossijskoj Imperii, izdanije 1832 - 1835, t. I-XV. Sankt Petersburg, 1832-1835.
- This Aleksander, „Code – Svod” *Revue etrangere*, t. VIII (1841): 57-68.
- This Aleksander, „Digeste de l’empire Russe” *Revue etrangere*, t. XII (1835): 47-53.
- This Aleksander, „Essai sur la redaction des lois” *Revue etrangere*, t. VI (1839): 12-24.

This article is published under a Creative Commons Attribution 4.0 International license.

For guidelines on the permitted uses refer to <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode>